

Šťastný, Vladislav

**Několik poznámek ke studiu mezinárodních vztahů zejména
česko-ruských v období kapitalismu**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1961, vol. 10, iss. C8, pp. [483]-491

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101851>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADISLAV ŠŤASTNÝ (Brno)

NĚKOLIK POZNÁMEK KE STUDIUM MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
ZEJMÉNA ČESKO-RUSKÝCH V OBDOBÍ KAPITALISMU

Dnes už není třeba šife hovořit o oprávněnosti studia mezinárodních vztahů. Námitky, že přílišná pozornost věnovaná mezinárodním vztahům nebo dokonce úvahy o možnosti vlivů jsou v rozporu se základními thesami historického materialismu, který zdůrazňuje vnitřní společenský vývoj, podmíněný vnitřním vývojem výroby, svědčily by o příliš úzkém zaměření badatelské práce, která neprospívá rozvoji historické vědy. Určité rozpaky při práci na tomto poli však způsobily, že dosud není propracované marxistické metodiky bádání o vztazích. Objevily se dokonce názory, že jí není potřeba, že docela postačí základní metodické zásady historické, aplikované při jakékoliv historické práci. V našem případě jistě nepůjde o zvláštní metodiku, která by stála vedle nebo dokonce proti metodice obecně historické nebo která by se nějak lišila od základních zásad historického materialismu. Nemůžeme se však spokojit jenom s vytyčením všeobecných zásad, je nutné přikročit také ke studiu zvláštností vývoje, a zde se právě při studiu vztahů objevují specifické otázky. Proto je třeba stanovit metodické zásady i pro poměrně úzké pole studia, jako je studium mezinárodních vztahů. Jen tak bude možno odhalit jejich specifický přínos pro celkový společenský vývoj.

Tyto obecné poznámky mají pomoci při úvahách nad studiem česko-ruských vztahů v nové době. Bibliografie svědčí o tom, že těmto problémům se česká historiografie v minulosti nevyhýbala a že jim zvláště v období po druhé světové válce věnovala značnou pozornost. Není tu možné podrobně rozebírat literaturu novodobých česko-ruských vztahů, nutno však říci, že dosavadní zájem byl soustředěn, někdy i poněkud jednostranně, pouze na určité dílčí úseky. Nyní stojí česká historiografie před úkolem zpracovat dějiny česko-ruských vztahů ve zmíněném období synteticky. Právě proto je třeba zamyslet se nad některými metodickými zásadami, které by se měly při této práci uplatnit.

*

Bylo by jistě nesprávné mechanicky vyhledávat podobnosti a shody a vidět v nich projevy vlivů jednoho prostředí na druhé. Podobnost základních vývojových linií v jednotlivých prostředích není dána ovlivňováním, ale zákony společenského vývoje, které přímo předurčují, že jednotlivá prostředí procházejí ve svých dějinách určitými společenskými formacemi, zákonitě vyplývajícími z rozvoje výrobních sil a jejich vzájemného ovlivňování s výrobními vztahy. Přirozené, že nejde vždycky

o vývoj naprosto shodný; víme např., že určité společenské formace se v některých prostředích plně nerozvinuly nebo že dokonce vůbec neexistovaly. A tu vyvstává otázka, jaké příčiny měly za následek tento zvláštní a výjimečný vývoj.

Je nesporné, že je možné hovořit o ovlivňování společenského vývoje v tom případě, kdy obě zúčastněné země jsou na různém vývojovém stupni. Jestliže srovnáme dvě prostředí, jejichž obdobné podmínky by předpokládaly, že jejich vývoj bude velmi podobný a nalézáme značné rozdíly, může to být způsobeno tím, že jedno prostředí bylo ovlivněno nějakým třetím prostředím s vyšším stupněm společenského vývoje, a druhé nikoliv. S takovými vlivy musíme nutně počítat v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu, pak při různém průběhu průmyslové revoluce a při prerůstání kapitalismu v imperialismus. A tak se dostáváme k zjištění na první pohled paradoxnímu, že totiž — aspoň při studiu nejzákladnějších vývojových linií lidské společnosti — se vliv mezinárodních vztahů spolu s jinými příčinami projevuje spíše v rozdílech než ve shodách společenského vývoje. Při studiu česko-ruských vztahů v nové době lze říci už předem, že až do období ohlasů ruských revolucí nepůjde o ovlivnění zásadní.

Nacházíme-li shody a podobnosti specifických rysů dějinného vývoje ve dvou prostředích, které jsou vlastní jen jim, pak je jistě možné uvažovat o ovlivnění jednoho prostředí druhým. Opět však nelze řešit otázku bez zřetele k domácímu vývoji obou studovaných oblastí. Ani v tomto případě není totiž vyloučeno, že podobné dějinné skutečnosti vznikly samostatně na domácí půdě, protože vývoj obou území byl tak podobný, že to bylo jeho logickým vyústěním. Ale i tehdy, když dojdeme k nezvratnému zjištění, že existovalo buď jednostranné nebo vzájemné ovlivňování, musíme si stále klást otázku, jaké byly v domácím prostředí předpoklady pro přijetí cizího vlivu. Tak např. právě studium česko-ruských vztahů v nové době může ozřejmit leckterou specifickou zvláštnost českého národního vývoje a osvětlit ze zvláštního úhlu některé problémy, na první pohled vnitřního charakteru.

Důležitost a intenzita mezinárodních vztahů není v průběhu společenského vývoje stejná. Mezinárodní vztahy měly svou úlohu ve všech společenských formacích, i když povaha společenského řádu a podmínky jeho rozvoje nedovolovaly někdy plné využití všech možností. Podmínky pro velký rozvoj mezinárodních vztahů, hospodářských, společenských i kulturních, pozitivních i negativních, vytvořil však svou dynamickou a expansivní povahou právě kapitalismus. Mezinárodní vztahy je nutno sledovat zvláště pečlivě v období imperialismu, protože kapitalismus už v této době nelze hodnotit jen z hlediska omezeného teritoria. A právě v tomto období je také nutno si bedlivě všimnout růstu vztahů v oblasti revoluční ideologie, poněvadž revoluční dělnické hnutí se stávalo stále více hnutím internacionálním. Příkladem je tu mezinárodní význam Velké říjnové socialistické revoluce a její vliv na další rozvoj mezinárodního dělnického hnutí a národně osvobozenického boje potlačených národů, který je ovšem už dovršením předchozího vývoje a znamená novou kvalitu. Zde už se uplatňuje nový moment: na rozdíl od dřívějších společenských formací, v nichž vývoj probíhal živelně a neuvědoměle, buduje se socialistický řád cílevědomě na základě vědeckých poznatků o vývoji společnosti. Tato okolnost umožňuje široké využití podnětů a zkušeností ze země, která je na cestě k socialismu dále. Je ovšem přirozené, že také tu je třeba zkoumat především specifické rysy domácího vývoje.

Je důležité studovat mezinárodní vztahy vcelku, ve všech oblastech společenského života, ale zároveň také rozlišovat, jde-li o vztahy ve výrobě, ve společenské základně nebo ve společenském vědomí a jeho formách. Proto je třeba zorganizovat rozsáhlé studium česko-ruských vztahů ve všech těchto společenských oblastech. Je to práce,

kteřá snad bude mít v některých případech poměrně skrovné výsledky, ale pro poznání celkové vývojové linie česko-ruských vztahů je velmi důležitá. Dosavadní obraz, zvláště pokud jde o druhou polovinu 19. století, dozná jistě tímto studiem určité změny nebo bude aspoň zpřesněn. Všechny fakty z česko-ruských vztahů musí pak projít zhodnocením a klasifikací z hlediska jejich významu. Bude se snad zdát, že mnohé úsilí bylo zbytečné, ale jen takto lze nakonec s jistotou říci, co především vytvářelo základní linie česko-ruských vztahů a která oblast společenského života vystupovala v jednotlivých obdobích nejvíce do popředí.

*

Mezinárodní vztahy v oblasti výroby jsou vyjádřeny především zahraničním obchodem. Směna je vlastně součástí výroby v širším slova smyslu. Zahraniční obchod může velmi významně působit ve vývoji výrobního procesu, vždy však zůstává momentem, který je určován vlastní výrobou, i když sám na ni může velmi významně působit. (K. Marx, Ke kritice politické ekonomie, Praha 1953, str. 169 až 170.)

Hodnotíme-li zahraniční trh z hlediska prostředí, kam se dováží, jsou nejdůležitější případy směny výrobních prostředků. Opatřují-li se např. suroviny, které v domácím prostředí chybějí, nebo nové výrobní nástroje, pak se vytvářejí předpoklady pro růst výrobních sil. Přitom však nelze zapomínat na vzájemnou závislost výrobních sil a výrobních vztahů. Nemá smysl dovoz nových strojů, jestliže výrobní vztahy brzdí rozvoj výrobních sil a neuvolňují v dostatečné míře lidskou pracovní sílu, další důležitý prvek výrobních sil. Taková situace nastává nejčastěji na rozmezí dvou společenských formací, kdy revoluce v jednom prostředí tuto překážku již odstranila, kdežto v druhém prostředí nejsou vymoženosti nového výrobního způsobu plně realizovatelné.

Velkou důležitost má také směna odborných pracovníků, kteří seznamovali cizí prostředí s novými pracovními metodami a kteří také zařizovali nové výrobní podniky. I zde však nutně musel existovat předpoklad, že domácí vývoj výroby je na takovém stupni, aby mohl vhodně využívat vzory a podněty z prostředí pokročilejších.

Nejméně významný pro rozvoj výroby je dovoz předmětů bezprostřední spotřeby. Takový obchod mohl vést dokonce v mnohých případech k zpomalování výroby. Není ovšem také lhostejné, kdo byl konsumentem dováženého zboží. Je jistě rozdíl, sloužilo-li zboží k udržování pracovní síly širokých lidových mas, anebo dováželo-li se přepychové zboží pro potřeby vládnoucích tříd.

Jiný význam má mezinárodní směna pro zemi, která vyváží. Vyvážejí-li se suroviny, může to být v souvislosti s nedostatečně vyspělým způsobem výroby a znamená to často zpomalení domácího hospodářského vývoje. Vývoz výrobních nástrojů může pronikavě působit na rozvoj výroby v druhém prostředí a tím připravuje nebezpečí, že zahraniční trh se bude postupně omezovat pro obchod spotřebním zbožím, který má pro vyvážející zemi velký význam a skýtá možnosti dalšího rozvoje domácí výroby.

Úloha mezinárodního obchodu nebyla v průběhu dějin stále stejná. Závěry, ke kterým jsme došli, platí především pro stádium kapitalistické. V dobách počátků kapitalismu byl obchod do značné míry základem rozvoje výroby, později se však stal jeho výsledkem, jeho vnitřní nutností. Je sice pravda, že pro rozvoj kapitalismu měl význam především rozvoj vnitřního trhu, ale úloha zahraničního obchodu je přesto velká. (K. Marx, Kapitál III, 1, Praha 1955, str. 254, 349—352. V. I. Lenin, Spisy 3, Praha 1952, str. 52.)

Je nutno zdůraznit, že obchodní vztahy dvou prostředí nelze studovat izolovaně, bez přihlídnutí k jejich stykům s celým okolním světem. Důležité je vymezit podíl, jaký měly vzájemné obchodní vztahy dvou prostředí v rámci jejich celkového zahraničního obchodu. Je třeba věnovat pozornost otázce prostřednictví a přechodného území, v jehož rámci k obchodním stykům docházelo, otázce transitního obchodu.

Nelze pominout úlohu společenské nadstavby při rozvoji nebo při úpadku zahraničního obchodu. Vládnoucí třída sahá k různým právním prostředkům, podporovaným často prostředky násilnými, který mají sloužit k regulaci obchodu, ať už proto, aby se obchod co nejvíce rozšířil nebo naopak proto, aby obchod určitým zbožím nemohl překážet rozvoji určitého domácího výrobního odvětví. Je to jeden z případů, kdy společenská nadstavba může vydatně pomáhat základně. Na druhé straně je nutno zdůraznit, že nejrůznější vztahy v oblasti společenského vědomí vyrůstají sice z vnitřního stavu výroby, jsou ovlivněny výrobními vztahy jednotlivých prostředí, ale nemusí být nutně podmíněny vzájemnými hospodářskými vztahy.

Všechny dosavadní obecné úvahy o vztazích v oblasti mezinárodního obchodu platí i pro studium obchodu českého prostředí s Ruskem v období kapitalismu. K této otázce nelze však přistupovat mechanicky, pouze statisticky, na základě teritoriálního. Stále musíme mít na paměti skutečně českou účast v těchto obchodních vztazích. Pokud nebudeme ke studiu hospodářského vývoje českých zemí přistupovat z tohoto hlediska, nikdy uspokojivě nevyřešíme otázku rozvoje a síly české buržoasie. Nelze také přestat pouze u zjištění, v jaké míře a s čím se obchodovalo. Základní otázkou musí být, jaký vliv mělo toto obchodování na hospodářský vývoj českého i ruského prostředí. Přitom nelze přehlédnout celkový zahraniční obchod obou prostředí a je nutno určit podíl česko-ruských obchodních vztahů v souhrnu celkového zahraničního obchodu českých zemí a Ruska.

Důležitá je otázka vlivu nadstavby na zmíněné obchodní vztahy, problémy celní politiky apod. V našem případě docházelo ke komplikacím, způsobeným charakterem mnohonárodnostní rakouské monarchie. Zahraničně obchodní politika Rakouska nemusela být vždy v souladu se zájmy české buržoasie, docházelo v tomto směru k rozporům. I této problematice je třeba věnovat dostatečnou pozornost.

Zvláštní kapitolou česko-ruských vztahů v nové době bude otázka činnosti odborných pracovníků v druhém prostředí, případně účasti podnikatelů na hospodářském životě druhé země. Vztahy tohoto druhu už vlastně přesahují do oblasti výrobních vztahů (společenské základny), pokud jde o pobyt trvalejšího rázu, o vystěhovalectví. Je potřeba se tázat po důvodech vystěhovalectví tkvících ve výrobních vztazích. (Vystěhovalectví v kruzích podnikatelů mělo jistě menší rozsah, než vystěhovalectví pracujících, kteří se snažili hledat lepší pracovní příležitost.) Jde-li o hromadný sociální jev, musí nás zajímat, jakou úlohu měli příští vystěhovanci ve výrobním procesu domácího prostředí, jaké byly sociální motivy jejich rozhodnutí a na druhé straně, jaké postavení zaujali ve svém novém domově, případně, mohla-li vystěhovalecká vlna přispět nějakým způsobem k utváření společenské základny nového prostředí. V česko-ruských vztazích vystěhovalectví jistě nemělo tak rozhodující úlohu, přesto však je nutno znovu prostudovat otázku českých zemědělců, řemeslníků, pivovarníků aj., kteří se postupně vystěhovali na území velké ruské říše.

*

V oblasti společenského vědomí a jeho projevů se mohou mezinárodní vlivy uplatnit mnohem více než ve výrobě nebo ve společenské základně. Jestliže tam je

nutno mluvit o skutečných vlivech velmi opatrně a je třeba brát v úvahu mnoho jiných předpokladů, než připustíme, že v určitém případě jde skutečně o ovlivnění jednoho prostředí druhým, budeme zde moci častěji konstatovat, že šlo opravdu o vliv a vědomé přejímání. Je to proto, že vědomí předpokládá schopnost aktivního, uvědomělého vztahu k okolnímu prostředí. Ale i tu je nutno stále uvažovat o domácích kořenech vývoje, které jsou základní a rozhodující.

Při mezinárodních vztazích jistě dochází k přejímání v těch oblastech společenského vědomí, které nemají třídní charakter — jde především o poznatky přírodních věd a o technické objevy. Tyto jevy jsou bezprostředně závislé na výrobě a je proto nutné sledovat předpoklady, které umožňují převzetí těchto hodnot z jiného prostředí. Využití technických objevů odjinud je určováno celkovou úrovní výroby a přejímání výsledků přírodovědy stojí často v cestě ideologické prvky ve vědě, filosofické názory, které jsou těsně spjaty s třídní příslušností vědců.

Všechny tyto aspekty se musí uplatnit při studiu dějin česko-ruské spolupráce v oblasti techniky a přírodních věd, Dnes, kdy si československá historiografie klade jako jeden ze závažných úkolů zpracování dějin techniky a přírodních věd, musí se věnovat velká pozornost mezinárodním vztahům, které byly jistě právě na tomto poli lidského snažení rozsáhlé a plodné.

Jaké jsou možnosti uplatnění mezinárodních vztahů v ideologii — v oblasti přežitků staré nadstavby, vládnoucí nadstavby a revoluční ideologie? Nadstavba, to je nástroj moci vládnoucí třídy. Je přirozené, že při své službě základně využívá nejrůznějších podnětů, domácích i cizích. Nemůžeme proto mnohé případy mezinárodních vztahů kvalifikovat jako pasivní přejímání cizích vlivů, ale musíme zdůraznit aktivní snahu vládnoucí třídy využít všech forem ideologie a ideologických institucí, které se nabízejí v jiných prostředích, kde díky různým podmínkám byl ekonomický a společenský vývoj rychlejší. Platí to pro období, kdy nová základna ještě bojuje se zbytky staré základny a nadstavby a je ještě pokroková, ale stejně je tomu tak i v době, kdy se reakční nadstavba snaží vši mocí petrifikovat neudržitelné výrobní vztahy.

Při studiu česko-ruských vztahů v období kapitalismu je nutno znovu brát v úvahu postavení české buržoasie, jejíž účast jakožto vládnoucí třídy na řízení státu byla v mnohých obdobích problematická. Budeme ještě hovořit o vztazích v oblasti státu a práva. Už teď je však nutno říci, že pro studium podobných vztahů tohoto období je potřeba rozšířit pohled na celkové vztahy rakouské (později rakousko-uherské) monarchie k Rusku a v jejich rámci určit český podíl. Společenská nadstavba však představuje mnohem širší oblast společenských jevů a možnosti vztahů se plně projevovaly spíše v jejich jiných úsecích než ve sféře státu a práva.

Také u mezinárodních vztahů revoluční ideologie utlačených mas jde především o využití všech podnětů zvenců, o uplatnění cizích zkušeností při řešení konkrétních problémů, vyrůstajících z domácí společenské struktury. V případě nestejného vývoje různých prostředí je situace někdy velmi spletitá. Tak v minulém století, kdy v západní Evropě docházelo k prudkému rozvoji kapitalismu, kdežto ve střední a východní Evropě se kapitalismus teprve dostával k moci, jsme někdy svědky toho, že se revoluční nadšení jedněch tříd využívalo v jiném prostředí jinými společenskými třídami.

Jako příklad může sloužit ohlas polského povstání r. 1830, které mělo ještě do značné míry šlechtický charakter a bylo naplněno pouze národně osvobozeneckým bojem, v českých radikálních vrstvách nebo ohlas činnosti ruských revolučních demokratů, ideologů revolučního rolnictva, nejdříve u českých radikálních demokratů a později u průkopníků českého dělnického hnutí.

Internacionální ráz revolučního dělnického hnutí nás nutí k tomu, abychom zasadili česko-ruské vztahy do širšího mezinárodního rámce a neomezovali syntetické zpracování této problematiky výlučně na zmíněné binární vztahy. Nejde jen o konfrontaci se vztahy k dělnickému hnutí okolních zemí. Je nutno se přitom zaměřit přímo na problémy mezinárodní dělnické spolupráce.

Důležitá je také otázka ohlasu revolucí. V době, kdy v jednom prostředí konflikt mezi růstem výrobních sil a stavem výrobních poměrů dosáhl takového stupně, že dochází k revoluci, v jiném prostředí se tento konflikt ještě do té míry nevyhrotil. Také zde však už může být tak silný, že vyvolává mohutnou vlnu revoluční ideologie. Je přirozené, že za této situace revoluce v jednom prostředí může ovlivnit růst revoluční ideologie v jiném prostředí. Z tohoto hlediska nutno posuzovat ohlas ruské buržoasné demokratické revoluce v letech 1905—1907 i Velké říjnové socialistické revoluce u nás. Pečlivý rozbor domácí situace vysvětlí otázku možnosti revoluce v českém prostředí v těchto obdobích a určí skutečný vliv ruských revolucí na růst revoluční vlny v naší společnosti.

Při studiu vztahů nesmíme zapomínat na specifičnost jednotlivých společenských jevů, patřících do ideologie. Pokud jde o stát a právo, je nesporné, že vládnoucí třída nevytvářela za každou cenu vlastní formy státních orgánů a také nevymýšlela v každém případě novou formulaci právních norem. V minulosti docházelo velmi často k přejímání a využívání forem, které se osvědčily v jiných prostředích. Podobně je tomu i v oblasti politiky. Při zahraniční politice však nejde pouze o otázku přejímání a uplatňování určitých vzorů z jiných prostředí: jde o vzájemné vztahy, které sice mohou znamenat také ovlivňování, ale způsobené ne tak často napodobováním, jako spíše reakcí na určité podněty zvenčí. Určitý jev mohl tedy vzniknout vlivem jiného, cizího jevu a přece mu může být úplně nepodobný, ba někdy přímo protikladný.

Vývoj politiky české buržoasie byl nesporně určován nejen vnitřními politickými boji uvnitř rakouské monarchie, ale také mezinárodní politickou situací. Česko-ruské vztahy a s nimi těsně souvisící vztahy česko-polské měly v tomto vývoji velký význam; právě na jejich pozadí někdy zvláště dobře vyvstane politická diferenciacie české společnosti.

Dosti složitá je situace při studování mezinárodních vztahů v oblasti vědy. (Hovoříme o jejím třídním charakteru.) Ta je sice závislá na stavu společenského vývoje, ale přitom je zároveň logickým pokračováním celého vývoje vědy v prostředí domácím i cizím. Také ovlivňování ve vědě na základě současného vývoje obou prostředí je časté, ale je nutno vzít v úvahu rovněž vztahy negativní. Vývoji vědy napomáhají diskuse a polemiky — i to je důležitá oblast vztahů. Zvláštní místo při studiu vědeckých vztahů česko-ruských bude mít bádání v oblasti slavistiky, kde se stykání projevovalo v nejvyšší míře.

Nejrozsáhlejší oblast možnosti vzájemných vztahů a ovlivňování skýtá umění, a to všechny jeho obory, ať už jde o literaturu, divadlo, film, hudbu nebo výtvarné umění. Vztahy v oblasti umění lze v podstatě rozdělit na vztahy mezi umělci, na vzájemné nebo jednostranné ovlivňování umělecké činnosti a na publikování děl z jednoho prostředí v prostředí jiném. V česko-ruských vztazích jsou všechny tyto případy doloženy, někdy dokonce velmi bohatě, a vědní obory zabývající se dějinami umění v nejširším slova smyslu mají široké pole působnosti. Musíme přitom poznamenat, že přípravné práce, zvláště pokud jde o vztahy literární, jsou dobrým předpokladem pro syntetické zpracování této tematiky.

Bohatá je problematika kulturního dědictví. Přejímání kulturního dědictví ji-

ného národa patří rovněž do oblasti studia mezinárodních vztahů a je nutno je hodnotit tříděně v rámci boje dvou kultur uvnitř národa. Podle toho, jak probíhá kulturní boj uvnitř společnosti, převažuje jedna nebo druhá stránka kulturního dědictví. Proto také jeho přejímání v pokrokovém slova smyslu není přímočaré, ale je ovlivněno tím, jak vítězí kritérium pokrokovosti v uměleckém vývoji domácího prostředí.

Podíl ruské kultury na vytváření kulturního dědictví českého národa v nové době je velmi značný. Je potřeba studovat zmíněnou problematiku v rámci kulturního dědictví celé světové kultury a nesmíme přitom zapomínat na hledisko vývojové. Lze totiž vysledovat, jak se vztah k jednotlivým představitelům ruské kultury měnil a jak se názory na jejich dílo teprve postupně ustalovaly k úplnému ocenění jejich uměleckého mistrovství a společenské důsažnosti.

*

Při studiu mezinárodních vztahů je rovněž nutné třídít je podle jejich druhu, ať už patří k jakékoliv společenské oblasti. Nelze dost dobře stanovit přesnou hierarchii pojmů. Je však potřeba uvědomit si běžný obsah užívaných pojmů, aby jim bylo porozuměno bez dlouhých a složitých výkladů.

Nejširším pojmem je, jak se domníváme, vztah — je to termín, který vyjadřuje případy od intenzivních styků a ohlasů a silného ovlivňování až po vztahy nepatrné intenzity, jako jsou informace o cizím prostředí, bez kritiky a vlastního výkladu. Vztahy lze dělit na styky a ohlasy. Je totiž jistě rozdíl mezi osobním, písemným či jiným přímým stykem (nerozhoduje zde, jde-li o styk obchodní, diplomatický, o styk mezi vědci a umělci nebo v negativním smyslu o styky válečných mocností apod.) a mezi ohlasem událostí, ideologických projevů a směrů, ohlasem, projevujícím se ve znalostech o společenském vývoji cizího prostředí, případně v reakce na něj.

Pro celkové hodnocení vztahů však není tak důležité, šlo-li o styky anebo ohlasy. Daleko důležitější je otázka intenzity mezinárodních vztahů a aktivity určitého prostředí v nich. A tu přicházíme k pojmům vliv a přejímání, vyjadřujícím vztahy dvou prostředí, dávajícího a přijímajícího. Nutno ovšem rozlišovat různý stupeň aktivity přijímajícího prostředí. Může jít o přejímání určitých jevů z cizího prostředí v jejich hotové formě a třeba mechanicky, ale dochází také pouze k přejímání motivů, které jsou v domácím prostředí samostatně modifikovány — nelze přitom přehlédnout jeho značnou aktivitu a vlastní přínos. Je potřeba rovněž postihnout dobu, po kterou určitý vliv působí, rozlišit dlouhodobé ovlivňování, působení vlivu, a jednorázový podnět.

Styky a ohlasy mohou tedy mít různou formu, intenzitu i délku trvání. Může jít o styky cílevědomé, které jsou vedeny přímo k tomu, aby mohlo docházet k ovlivňování a přejímání; vedle toho existují však i styky bez většího významu jak pro společnost, tak pro jednotlivce, kteří se na nich podílejí. Někdy jsou to přímo styky náhodné a jejich účastníci jsou si naprosto lhostejní. Stejně i ohlas může být přímo podnětem k určité akci v druhém prostředí, může aspoň představovat značnou informovanost o jeho skutečnostech a obsahovat kritický názor na tyto skutečnosti, ale může být také pouze konstatováním, že se v jiném prostředí něco událo. To je snad nejméně intenzivní projev vztahů, poněvadž nám odpovídá pouze na otázku, co věděla jedna společnost, popřípadě někteří její příslušníci o druhé.

Je úkolem studia mezinárodních vztahů, aby zvažilo jednotlivé případy podle

jejich důležitosti a významu pro celý společenský vývoj. Mezinárodní vztahy, tak jako všechny historické jevy, se neustále vyvíjejí. A proto je jistě nutné sledovat i takřka nepatrné projevy vztahů; v dějinném kontextu se totiž může ukázat, že byly předpokladem daleko významnějších vztahů, které se projeví až v dalším dějinném vývoji.

Nelze opomenout ani otázku periodisace mezinárodních vztahů. Z dosavadních úvah vyplynulo, že mezinárodní vztahy nepředstavují samostatnou oblast dějinných jevů, která by měla vlastní svébytný vývoj. Mezinárodní vztahy jsou spojeny s prostředními, jichž se týkají, vyrůstají z jejich společenského života, jsou určovány stupněm výroby, stavem základny a jí odpovídající nadstavby. Samy ovšem přispívají k zvláštnímu zabarvení společenského vývoje a základní snahou při jejich studiu musí být vysledování jejich významu. Vztahy lze proto sledovat z hlediska jedné zúčastněné strany a stanovit periodisaci, která vychází ze základní periodisace historického vývoje tohoto prostředí. Česko-ruské vztahy můžeme tedy studovat z hlediska jejich významu pro české prostředí, ale také z hlediska jejich významu pro prostředí ruské. Je možné rovněž snažit se najít uzlové body, charakteristické pro vývoj česko-ruských vztahů a stanovit tak periodisaci samostatnou, ale ta musí nutně vycházet z konfrontace vývoje obou prostředí. Samostatná periodisace je oprávněná, ale nesmí se stát samoučelnou. Musí sloužit především k tomu, aby studium mezinárodních vztahů ještě více a detailněji osvětlilo specifický historický vývoj jednotlivých prostředí.

Předchozí úvahy směřovaly až dosud především k otázkám studia vztahů dvou prostředí. Prvořadým úkolem studia vztahů je však zasazení určitého prostředí do širšího kontextu obecných dějin. Nelze proto zapomínat, že vztahy domácího prostředí k okolnímu světu jsou někdy velmi spletité a že není možné z nich beze zbytku vypreparovat jeden určitý binární vztah. Jistě že nelze najednou zachytit celé stýkání s okolním světem, kterým v průběhu dějin každý národ prochází. Je proto možné zabývat se pouze vztahy mezi dvěma národy, ale nikdy při tom nelze zapomínat na širší souvislosti.

Pro dokreslení studované problematiky je někdy velmi důležité uvědomit si, který třetí partner v jednotlivých obdobích, zvláště ovlivňoval vztahy dvou prostředí. Jeho úloha může být různá, často jde pouze o podnět, který na druhé straně vyvolá určitou, třeba i protichůdnou reakci. V jednotlivých vývojových obdobích se objevuje na místě tohoto vysvětlujícího a korigujícího činitele vliv různých prostředí. Je na badateli, aby dovedl správně postihnout, které síly jsou v daném historickém okamžiku nejdůležitější.

Při studiu dějin česko-ruských vztahů v nové době tyto ovlivňující síly také nebyly stále stejné. V období národního obrození bude nutno přihlídnout k celkovému pojetí slovanské otázky na obou stranách. Od třicátých let 19. století se tato slovanská problematika často zredukovala na vzájemný poměr českého, ruského a polského národa. Stále je třeba mít na paměti existenci mnohonárodnostní rakouské monarchie, která velmi vydatně ovlivňovala česko-ruské vztahy ve všech oblastech společenského života. Od chvíle, kdy se hlásí ke slovu proletariát, nelze zmíněnou problematiku studovat bez přihlídnutí k vývoji mezinárodního dělnického hnutí, stejně jako s pokračujícím imperialismem je nutné stále více počítat s vytvářením mezinárodních kapitalistických svazků, které přirozeně také nemohly zůstat bez vlivu na česko-ruské vztahy.

Rozlišování vztahů podle jejich povahy a podle oblastí společenského života nesmí vésti k schematickému chápání celé problematiky. Bylo by nesprávné domnívat se, že teprve vztahy v oblasti výroby a společenské základny jsou předpokladem k tomu, aby se realizovaly vztahy v oblasti společenského vědomí. Tyto vztahy vyrůstají nesporně z domácího rozvoje výrobních sil a ze stavu výrobních vztahů obou studovaných prostředí, stejně jako je na nich závislé celé společenské vědomí. To ovšem neznamená, že by nemohlo docházet ke vztahům v oblasti státu, politiky, vědy a umění, aniž by přitom existovaly živé vztahy v oblasti výroby.

Z toho vyplývá, že při syntetickém zpracování — v našem případě česko-ruských vztahů v období kapitalismu — nemusí se nutně přihlížet vždy naprosto rovnoměrně ke všem společenským oblastem. Je naopak nutné zjistit, které vztahy jsou v určité době nejdůležitější, a ty pak zdůraznit. Tak se např. ukáže, že v období národního obrození vystoupí nejdříve do popředí vztahy vědecké a literární a teprve později budou nabývat na významu vztahy politické. Je to přirozené, uvědomíme-li si, zvláště při pohledu z české strany, že česko-ruské vztahy měly v této době svůj význam především při procesu formování novodobého českého národa. Naproti tomu vztahy hospodářské, konkrétně obchodní, tak velký význam mít nebudou. A opět se nám situace vyjasní, uvědomíme-li si, jaký byl hospodářský potenciál rodící se české buržoasie a jak často musíme hospodářské vztahy chápat v širším měřítku rakousko-ruském, s menším dosahem pro vlastní rozvoj českého národního hnutí.

V druhé polovině 19. století, v období již vítězného kapitalismu, dochází k jistému přesunu, pokud jde o význam vztahů v jednotlivých společenských oblastech. V oblasti kulturní jistě nejde o pokles — právě naopak; ale stejnou měrou vzrůstá důležitost vztahů politických, zvláště proto, že dochází ke značné diferenciaci českého politického života. Nejde pouze o rozrůznění politických názorů v táboře české buržoasie; uplatňuje se již také nová třída: proletariát. A vztah české dělnické třídy k Rusku koncem 19. století musí být studován s velkou pozorností, jakkoli svou kvantitou nebyl souměřitelný se zájmem druhého tábora. Česká buržoasie získávala postupně posice, a to přirozeně nejen na poli politickém, ale především v oblasti hospodářské. Je tedy v tomto období velmi důležitá otázka vztahů hospodářských. Jejich význam stále vzrůstá a zvláště v období imperialismu je jim třeba věnovat značnou pozornost.

I z tohoto stručně naznačeného přehledu je vidět, že v souborné práci o česko-ruských vztazích nelze postupovat stereotypně, od hospodářských vztahů k politickým a kulturním, ale že je nutné postihnout základní dominanty vývoje česko-ruských vztahů, které mohou zasahovat do různých společenských oblastí. Proto je potřeba stále si uvědomovat jejich specifčnost a společenský dosah.

Leden 1960.